

NOSTALGIA ÎNCEPUTURILOR. COPIII ȘI COPILĂRIA ÎN MEMORIILE BUCOVINENILOR

HARIETA MARECI-SABOL

Keywords: childhood, nostalgia, family, Bukovina, language, game, privilege, restriction, local geography, memoirs.

Nostalgia of the beginnings. Children and childhood in the Bukovineans' memories

(Abstract)*

In recent decades, memories, memoirs, diaries and autobiographies have become increasingly attractive. They fascinate the public and induce the researchers, showing an interesting relationship between memory and fiction or imagination. They also try to bring attention to those events that had fallen into oblivion. Sometime, only a few witnesses are able to share their stories or what they had experienced. In so many ways, their memoirs represents a „history” that slips through the fingers. While literary critics and theorists can interrogate the memoirs as a specialized form of narrative, historians can explore them as documentary sources or tools in reconstruction of the past. They can be important in understanding the picture of a community, by memory as a component of historical knowledge.

In terms of childhood, the memoirs have a special reverberation, especially when the contact of two or more different cultures exerts an enormous influence on children's behaviour or habit. Place of birth and of childhood, family, language, and play – as conceptual milestones, based on real scenes of life, recounted, judged, evaluated, and interpreted in a retroactive way could raise questions. Actually, were these texts written for the individual, for a group belonging, for „others” or for „all”? Are those memoirs pure confessions on the personalized ground of true life's narration or are they just pieces of a wider community's history?

According to memoirs written by Bukovinians, childhood is more than a „place of history”: it is a space characterized by mobility and plasticity, by the illusion and objectivity. Its understanding is rather like a philosophy of history (that is rarely practiced by historians who prefer to start their research from some strictly empirical facts) as long as the childhood description sits at the boundary with fiction, as a product of reconstruction in agreement to the requirements of the past. The memoirs about Bukovina are not focused on childhood *sensu stricto*; the childhood is just a part of a broader life's picture. Even so, there are enough pages that present the conceptual marks of a childhood in intercultural privileges or restrictions, the geography of „childhood's places”, the family ties, the language and the play.

* Traducere: Harieta Mareci-Sabol.

Deși aflate, pentru un timp, în seama cercetărilor restrânse, amintirile, memoriile, jurnalele și autobiografiile au devenit atracția ultimelor două decenii, fascinând publicul și provocând specialiștii. Criticii literari și teoreticienii literaturii le interoghează ca forme specializate de text, iar istoricii le analizează ca surse documentare care ajută la reconstituirea trecutului, prin explorarea unor aspecte de ordin privat. Eugen Simion remarca, într-una din lucrările sale, că documentul poate să bată ficțiunea, atunci când este descoperită autenticitatea faptului trăit¹. Uneori însă, jurnalele ori memoriile, prin caracterul lor confesiv, ajung tot o formă a ficțiunii, imaginarul pătrunzând într-o scriitură ce își propune să respingă din start orice formă de ficțiune.

În avalanșa de mărturii ce apare pe piața cărții sau pe paginile de Internet, unele sunt credibile, interesante, iar altele sunt mondene, trucate, aranjate în asemenea manieră încât să impresioneze publicul. Unde sfârșește sinceritatea și unde începe mistificarea? De aici și avertizarea asupra unei etici a studierii memoriei rareori respectate, „o cerință elementară a receptării literaturii memorialistice: cea de a nu absolutiza niciodată nici o afirmație a autorului, ci de a lua totul *cum grano salis*. De a nu hiperboliza anecdoticul, de a nu generaliza întâmplătorul, de a nu decreta ca regulă excepția”².

În ceea ce privește copilăria, memoriile care o reflectă au o reverberație aparte, mai ales amintirile celor a căror viață a fost influențată de contactul a două sau mai mult culturi diferite. Potrivit definiției sociologului american William Corsaro, „copilăria este o perioadă construită social în care copiii își trăiesc viața”³. Dar dacă pentru copii, copilăria este o perioadă temporară, pentru societate copilăria este o formă structurală permanentă, care nu dispăre chiar dacă membrii săi se schimbă continuu⁴. Cu alte cuvinte, pentru istoricul care caută memoria intactă a întâmplărilor trăite într-un timp dat, copilăria devine parte integrantă a societății, o viziune alternativă a unei epoci, un supliment la meta-narațiunile oficiale sau o sursă pentru înțelegerea procesului de formare a identității.

Cu excepția romanului autobiografic *Zăpezile de altădată*⁵ al lui Gregor von Rezzori, în cazul memoriilor bucovinenilor nu avem de-a face cu o descriere a copilăriei *stricto sensu*, aceasta fiind parte a unor reconstituiri de viață mai ample. Sunt, însă, suficiente pagini care vorbesc despre copilăria trăită în privilegiile ori restricțiile interculturale ale unui oraș precum Cernăuți, despre locurile copilăriei, despre legăturile de familie și amintirile păstrate din generație în generație.

¹ Eugen Simion, *Ficțiunea jurnalului intim*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, vol. I, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005, p. 4–5.

² Dan C. Mihăilescu, *Literatura română în postceaușism. Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare*, București, Editura Polirom, 2004, p. 63.

³ William A. Corsaro, *The Sociology of Childhood*, Thousand Oaks, CA, 2005, p. 3.

⁴ Colin Heywood, *A History of Childhood*, Cambridge, Polity Press, 2001, p. 9–10.

⁵ Gregor von Rezzori, *Blumen im Schnee: Portraitstudien zu einer Autobiographie*, Munich, C. Bertelsmann Verlag, 1989.

Este destul de greu de stabilit ponderea elementelor de ficțiune în evocări, atunci când se vorbește despre copilărie, dar avem toate motivele să credem că ele nu sunt puține; și nu neapărat pentru a mistifica sau pentru a obstrucționa adevărul, ci pentru a-l exprima mai bine. Se poate ca dialogurile să nu vor fi avut exact aceleași cuvinte, împrejurările sau cadrul geografic să fi fost altfel decât așa cum apar în descrieri, ordinea unor evenimente mai mult sau mai puțin însemnate să fi fost alta. Ce știm despre copilărie în memoriile bucovinenilor e că se reconstruiește istoric, de dragul trecutului, a lumii pierdute, fragile sau discontinue sau de dragul urmașilor. La nivel personal, memoria copilului și a copilăriei devine importantă în relație cu identitatea familiei sau comunității, cu practicile rituale, unele amintiri fiind detaliate, iar altele destul de vagi.

În general, există câteva repere conceptuale în abordarea copilăriei, iar geografia sau dimensiunea spațială a acesteia este una dintre ele. Întotdeauna supusă unei percepții speciale, adevărata natură a locului se conturează adeseori sub detalii banale: „M-am născut în Gura Humorului [...], în ziua sărbătorii bisericii Sf. Iacob [...]. Casa noastră era așezată lângă o moară destul de mare, cu gatere”⁶ sau „M-am născut în Radevits (Bucovina, România). Românii o numesc Redeoots și în limba germană a fost Radaoos – o mică așezare evreiască, străbătută de calea ferată. [...] Era un pârâu – Toplița – nu prea curat, dar care îngheța în timpul iernii – iar noi, copiii, puteam patina pe gheață”⁷.

Locurile începutului sunt, într-un mod natural și firesc, asociate Bucovinei, componentă a Imperiului Austriac sau a României. Doar Richard Weiner configurează conceptul de „obârșie” ca „patrie”, în funcție de potențialul acestuia de apartenență și identificare, încercând geografia cu simbolurile memoriei vremurilor trecute: „Când sunt întrebat în ce țară m-am născut, am un moment de ezitare înainte să răspund. Presupun că ar trebui să spun numele țării în care se afla orașul în care m-am născut, la vremea mea, sau numele țării căreia îi aparținea acel oraș atunci când l-am părăsit. Sau poate, numele țării în care se află azi acel oraș. Sau mai bine numele țării de care aparținea acel oraș cu 12 ani înainte de a mă naște eu, numele țării în care s-au născut părinții și bunicii mei, țara limbii mele materne. [...] În numai 50 de ani petrecuți acolo, locul în care m-am născut și-a schimbat «proprietarii» de trei ori. Această frecvență și pentru mulți dintre cetățenii ei, tragică schimbare este reflectată în următoarea anecdotă. Doi oameni se întâlnesc pentru prima dată. După câteva minute de conversație, se întreabă de unde sunt. Se întâmplă ca unul din ei să fie din Cernăuți. Celălalt, care nu a auzit niciodată de Cernăuți, întreabă: «Cernăuți, unde e asta?» «Regret», vine răspunsul.

⁶ Jakob Welisch, *Reflections and Reminiscences: A Bukovina German tells his story*, <http://www.bukovinasociety.org/WelischJ-1989.html>.

⁷ Mali Haimovitch-Hirsh, *My Childhood in the Shadow of the Holocaust*, <http://www.jewishgen.org/Yizkor/Radauti1/rad001.html>.

«Nu sunt sigur. Azi încă nu am citit ziarele»⁸. Cert e că, după preambulul anecdotic, autorul indică, pe scurt, locul începuturilor sale: „S-a întâmplat să mă nasc în Cernăuți, capitala Bucovinei, o provincie situată în partea estică a Europei Centrale”⁹. E un tip reconstructiv de nostalgie ironică, o formă care evidențiază înstrăinarea, atât ca funcție literară, cât și ca mod de existență. Justificarea unui astfel de retorism patetic se face prin atașamentul față de spațiul de baștină, cu reperatele sale simbolice, așa cum e lesne de observat în însemnările lui Ionică Nandriș („imagine a satului meu, de ce mă urmărești, de ce mă tulburi așa des în pribegie?”)¹⁰ sau Traian Chelariu („o plimbare pe șoseaua ce duce la Robinson. Parcă aș fi fost la Cernăuți. O siluetă de deal, exact ca Țețina; la poalele dealului, Banileul, Roșa și Clocucica; în spatele nostru, dâmbul cu Fortul Chatillon, Dominicul, toamna, cu vegetația-i rară. Trebuia să opun logica impresiei ce mă stăpâni câteva minute: «Deși ți se pare că ești la Cernăuți, te găsești lângă Paris!» Și totuși”¹¹.

Asemenea cadrului geografic, familia este un reper determinant care acționează puternic asupra memoriei. Raportul părinte-copil și chiar bunic-copil se transformă într-o adevărată „cheie” a înțelegerii devenirii, prin umanizarea și socializarea copilului. Uneori, pentru înțelegerea structurii istorice a copilăriei, important de evaluat nu e doar ceea ce fac copiii, ci și care sunt atitudinile și valorile părinților sau a celorlalți membri ai familiei în relație cu cei mici.

De exemplu, mama este o prezență indispensabilă sau de neînlocuit, asigurând cele necesare traiului, prin echilibrul dat mediului familial. Ea se implică în activitatea menajeră, de la pregătirea mesei și întreținerea obiectelor de îmbrăcăminte și până la detaliile confortului unei călătorii cu sania pornite din idilicul Gura Humorului către Bori: „Pentru a avea căldură de-a lungul drumului, mama încălzea pe sobă câteva cărămizi pe care le puneam apoi în sanie”¹². De imaginea mamei se leagă momentele de tandrețe și confesiune, ca și cele corespunzătoare educației: „Am crescut mai mare și am început să merg la școală. Mă descurcam binișor, dar mama nu era chiar atât de încântată. «O fată evreică, spunea ea, trebuie să știe să gătească, să coacă, să curețe. Nu să fie o savantă»”¹³. Chiar și în cazul experiențelor traumatizante, cum ar fi moartea tatălui ori a fraților, prezența mamei reduce din cantitatea și intensitatea acestor drame, fără a reuși să le elimine cu totul. „După moartea tatei, situația noastră financiară s-a înrăutățit,

⁸ Richard M. Weiner, *Analogies in Physics and Life: a scientific autobiography*, Singapore, 2008, p. 5.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Ionică Nandriș, *Satul nostru Mahala din Bucovina. Înregistrări pentru mai târziu*, în „Glasul Bucovinei”. Revistă trimestrială de istorie și cultură, Cernăuți–București, anul II, nr. 5, 1995, p. 159.

¹¹ Traian Chelariu, *Zilele și umbra mea*, ed. Mircea A. Diaconu, București, Editura Ideea Europeană, 2007, p. 157.

¹² Jakob Welisch, *op. cit.*

¹³ Mali Haimovitch-Hirsh, *op. cit.*

încetul cu încetul. Cu pensia ei de văduvă de război nu ne putea hrăni pe toți. La început, mama a continuat afacerea tatei, lucrând cu asociații, acest lucru durând un an sau doi, apoi cu ucenici de dincolo de granițele provinciei. Am avut întotdeauna suficient pentru a mânca, alimentele fiind ieftine într-o țară agricolă precum România, dar știam că nu putem avea alte facilități la fel ca și colegii mei. Îmi amintesc că în clasa a 3-a, un magician a venit la școală, iar elevii au fost trimiși acasă pentru a obține 5 lei pentru spectacol. Nu am mers și după ce toți s-au întors cu bani, m-am dus acasă plângând. Deși mama a spus că ar fi trebuit să cer banii, evident, am simțit că nu ne puteam permite¹⁴. Rolul mamei în educația copilului nu poate fi nespecific și marginal atât timp cât experiențele primare au o importanță definitorie în interiorizarea valorilor familiale: „Mă uitam la mama ca la o icoană sfântă cu care se asemena. Nici un gest indecent sau nepotrivit nu trăda făptura ei, nici un cuvânt nedemn n-a ieșit din gura ei”¹⁵.

Există însă și o altfel de imagine a mamei: femeia culpabilă de nefericirea copilului, care își înstrăinează pruncul în favoarea unui mariaj convențional: „O tânără văduvă s-a recăsătorit cu un evreu care nu a vrut să-i aducă fiul în casa sa. Astfel, ea a dat copilul – pe tatăl meu – bunicilor săi materni. Bunicul era un melamed (învățător evreu), iar bunica – o persoană bolnăvicioasă. De aceea tatăl meu a avut o copilărie destul de dificilă alături de ei. [...] Când a început primul război mondial, tata avea 16 ani. S-a prezentat ca voluntar în armata austriacă, spunând că e mai mare. A fost crezut pe cuvânt și înrolat imediat. Niciodată nu și-a iertat mama care l-a părăsit de copil”¹⁶. Este una dintre manifestările invocate atunci când se încearcă localizarea mamei în construcția identității unui individ.

Cât privește modelul patern, el este asociat deschiderii către lumea exterioară, ca un intermediar între aceasta din urmă și copil. Spre deosebire de atitudinea maternă, acțiunile tatălui îl determină pe copil să-și dimensioneze dorințele în funcție de necesitățile și de cerințele familiei: „Vara, Gura Humorului, un oraș stațiune situat pe Moldova, atrăgea turiștii dispuși să plătească, cu generozitate, pentru cazare. Din moment ce puteam satisface nevoile lor, de multe ori tata închiria turiștilor toată casa, păstrând pentru noi doar o cameră mică pe care o foloseam pentru gătit. Noaptea dormeam pe fân în hambar, lucru de care nu eram foarte bucuroși”¹⁷.

Deosebirile dintre imaginea tatălui și cea a mamei vizează natura, modul și gradul de implicare al fiecăruia. Ele pot releva două „roluri”, două viziuni asupra lumii, două morale. Dacă rolul mamei este unul complex, cuprinzător, rolul tatălui este mai degrabă unul complementar, specific: în timp ce mama are aproape

¹⁴ Carl Hirsch, *A life in the Twentieth Century*, 1989, p. 12. <http://www.ghostsofhome.com/files/a-life-in-the-twentieth-century.pdf>.

¹⁵ Vasile I. Schipor, *Radu Popescu, un memorialist bucovinean necunoscut, la centenarul nașterii sale*, în „Analele Bucovinei”, București, anul XVI, nr. 2, 2009, p. 388.

¹⁶ Mali Haimovitch-Hirsh, *op. cit.*

¹⁷ Jakob Welisch, *op. cit.*

exclusivitatea resurselor expresive, de protecție, educație și înțelegere, tatăl îi oferă copilului fermitate, informație, cooperare: „Ne iubea mult tata pe noi, copiii. Dragostea lui și-o exterioriza însă mai puțin vizibil. În momentele lui de sentimentalism pentru noi, se rezuma [la] a ne săruta pe păr, în vârful capului. Pentru noi, copiii, acest sărut ne era suprema fericire”¹⁸. Motivația afecțiunii rezervate se regăsește în modelul educativ tradițional, fundamentat pe realitatea statistică a ratei mortalității infantile. Se întâmplă ca tatăl să intre în relația cu copilul său pentru a se juca sau pentru a trăi satisfacția unor gesturi tandre: „Pe lângă agricultură, tata se ocupa și cu cărăușia. [...] Uneori, după ce ducea la Cernăuți «chirie» (cărăușie), se întorcea noaptea spre casă. Poposea, pentru jumătate de oră la internat. De multe ori mă găsea dormind, deoarece era noaptea târziu. Îmi amintesc că mă trezeam pe jumătate, în timp ce tata mă mângâia pe cap, după care adormeam din nou. De abia a doua zi îmi dădeam seama că, în timpul nopții, am fost «vizitat» de bunul și iubitorul meu tată...”¹⁹. De multe ori în amintirile bucovinenilor, copiii se simt legați de tați așa cum se simt legați de mame, mai ales când tatăl petrece suficient timp cu ei și le acordă suficientă atenție: „Volumul lui Slavici a fost prima carte românească pe care am citit-o din scoarță în scoarță, având dicționar pe tata și pe mama, de câte ori mă împiedicam de câte un cuvânt neînțeles”²⁰.

În general, familia deține un loc central în construcția identității, fie ea individuală sau de grup. Identitatea se construiește atât în atmosfera de acasă, cât și în interacțiunea cotidiană a copilului cu vecinii sau colegii de la școală. Luarea în considerare a interacțiunilor umane, mai ales într-un spațiu multiethnic, permite analiza copilului ca individ deschis către exterior, dar care trebuie să se conformeze unor reguli stricte ale adulților, mai puțin înțelese de către el. Învățarea unor coduri identitare, restrictive uneori, îi accentuează copilului sentimentul apartenenței la un grup, în detrimentul autonomiei și al capacității sale de autocontrol: „În apropierea casei noastre locuia o familie creștină, cu două fete de vârsta mea. Am petrecut mult timp împreună. În curtea lor era un leagăn. Îmi amintesc că într-o iarnă eram în casa lor, jucându-mă cu niște cuverturi. În mijlocul camerei era un pin, decorat cu becuțe și hârtie argintie, care îmi plăcuse foarte mult. Familia stătea în jurul mesei și eu am fost, de asemenea, invitată să mănânc. Mama a venit în grabă să mă cheme acasă. Mergând cu ea, i-am spus despre mâncarea gustoasă pe care abia o gustasem. Mama era îngrozită: «Ce, ai mâncat porc?» [...] În ziua următoare, mama mi-a dat niște haine frumoase cu care să mă îmbrac și am mers la rabin. Când rabinul a aflat ce am făcut, și-a îndepărtat ochelarii de la ochi și a început să strige: «Ai mâncat carne de porc?» Am început să plâng și să bâgui: «Nu, Rabbi,

¹⁸ Vasile I. Schipor, *op. cit.*, p. 397.

¹⁹ *Ibidem*, p. 390.

²⁰ Traian Chelariu, *op. cit.*, p. 123.

am mâncat mâncare». «În acest caz, nu ai știut, deci nu ai greșit» a zis rabinul, ridicându-se din scaun²¹.

Există apoi o tentație a etnicizării copilăriei, o modalitate a adultului de a gândi copilăria în categorii etnice și, în anumite circumstanțe, chiar în subcategorii în cadrul aceleiași etnii: „[...] îmi amintesc de *Shabbes goy*, băiatul care aprindea lumina și soba sâmbătă – lucru interzis evreilor religioși – spunând *un goy nu este un mensh*, în sensul de ființă umană. Am menționat aceasta pentru că toată viața mea am observat că intoleranța nu este unilaterală²².

Limba însăși are meritul de a stabili apartenența la o anumite identitate culturală. Într-un mediu multiethnic precum cel bucovinean, idiosincrazia etnolingvistică nu este ceva neobișnuit, mai ales atunci când apar blocaje la nivelul comunității. Lipsa informațiilor, contextul istoric, politicul îl aruncă pe copil într-o atmosferă stresantă: „Era un refuz în a vorbi românește. Îl puteai observa chiar și la copiii din casa noastră. Pentru mine, limba română exista între opt dimineața și unu la amiază. Timp suficient să-mi fac lecțiile și apoi să o uit până a doua zi²³. Aceeași stare de confuzie și disconfort o regăsim în paginile jurnalului lui Chelariu: „Mă persecută limba germană învățată în copilărie, și neajunsul de a fi vorbit mult mai târziu românește²⁴. Este consecința faptului că „limba românească am început s-o învăț într-adevăr abia în anul 1919, când m-am înscris elev în clasa I la Liceul «Aron Pumnul». În Bautsch, unde am stat din martie 1916 până în decembrie 1918, am învățat nemțește. Până în 1916 vorbeam limba ruteană din Dărmănești și româneasca pe care o îndrugam trebuie să fi fost de tot rudimentară²⁵.

Același cod identitar însușit acasă este identificat în stilul de joc al copiilor, jocul fiind, în acest caz, un al treilea reper conceptual, după geografia locului și familie. În analizele psihologice, jocul este o expresie a procesului de asimilare în care copilul încearcă să înțeleagă lumea din jur și să o schimbe pentru a corespunde propriei înțelegeri și experiențe. Copiii folosesc jocul pentru a explora și controla propriile sentimente despre viață, exteriorizându-și anxietatea într-o situație sigură: „Odată m-am întâlnit cu un preot pe stradă. Știam bine că în acest caz trebuia să arunc un pai în urma lui, dar n-am găsit nici unul în jurul meu. Am venit acasă înspăimântată, iar mama m-a întrebat: «Ce s-a întâmplat?» «Nimic. Sunt obosită». N-am dormit noaptea întreagă. Dimineața am fugit la Rabin. Nu își terminase rugăciunea și mi-a făcut semn să aștept. După ce a terminat de recitat, m-a întrebat ce s-a întâmplat. Am început să plâng și printre hohote i-am spus povestea cu paiul. M-a întrebat: «Ce fel de pai?» «Copiii zic, am spus eu, că trebuie să arunci un pai

²¹ Mali Haimovitch-Hirsh, *op. cit.*

²² Carl Hirsch, *op. cit.*

²³ <http://czernowitz.ehpes.com/stories/heyman/composit3.htm>.

²⁴ Traian Chelariu, *op. cit.*, p. 59.

²⁵ *Ibidem*, p. 123.

după preot». «Prostii, mi-a zis rabinul. Data viitoare când ai să întâlnești un preot, spune-i bună dimineața și nu mai căuta paie»²⁶.

În memorii, jocul este în mod esențial unul plăcut, asociat cu afecte pozitive și reamintiri recompensatoare. Scăldatul, pescuitul sau cățărutul în copaci sunt acțiunile cel mai des invocate, ele administrându-i copilului o anumită doză de aventură: „Am crescut cu bunicii. Bunicii mei aveau o grădină. Aveau agrișe și coacăze pe care îmi plăcea să le mănânc verzi. Îmi aduc aminte de doi meri la care, doar uitându-mă, mi se făcea gura pungă. Dimpotrivă, perele erau dulci, delicioase. Pentru a le face să cadă, obișnuiam să arunc cu pietre în ele; uneori eram norocoasă, alteori pietrele îmi cădeau în cap. Odată m-am cățărat într-un cireș, cu cireșe negre, dulci. Bunica a ieșit din casă și m-a apostrofat: «Nu se face ca o fată de evrei să se cațere în copaci, fie ei și cireși!»²⁷. Copilul cercetează, descoperă, sau pur și simplu se joacă, combustia jocului său fiind imaginația: „Am petrecut multe ore lângă apele din vecinătatea mea, preocupat fiind cu precădere de pescuit. Din aceste vremuri încă îmi amintesc trecerea prin vad cu apa limpede ca cristalul până la genunchi și cu pietre pe fundul pârâului. Noi, copiii, stăteam foarte liniștiți până când apărea un păstrăv curios. Așteptarea nu era niciodată lungă, oricum, din moment ce era pește din belșug. [...] Cu o mișcare rapidă a ambelor mâini, era posibil să-i prinzi. Concuram unii cu alții pentru a vedea care poate prinde cele mai multe pește. Pentru mine era mai ușor să prind peștele în acest fel decât să folosesc undița»²⁸. Împrejurările deschid calea jocului și nici măcar restricțiile sau sărăcia „respectabilă” nu îi pot anula amprenta: „Nu-mi amintesc să fi avut orice jucării, poate și din cauza războiului. [...] Principalele jucării ale băieților din cartierul meu din Cernăuți au fost legate de fotbal și de alte jocuri cu mingea»²⁹.

Locul nașterii și al copilăriei, familia, limba, jocul – ca repere conceptuale, fundamentate pe scene concrete de viață, povestite, judecate, evaluate și interpretate retroactiv ridică o serie de întrebări. De fapt, cui sunt adresate aceste texte: individului, grupului din care face parte, „celorlalți” sau „tuturor”? Sunt aceste amintiri confesiuni pe terenul personalizat al narării proprii vieți sau sunt fragmente dintr-o istorie comunitară, mai amplă? În cazul memoriilor bucovinenilor, copilăria este mai mult decât un „loc al istoriei”: este un spațiu caracterizat de mobilitate și plasticitate, de obiectivitate și iluzie. Înțelegerea lui ține mai degrabă de o filozofie a istoriei, mai rar practică de istoricii care preferă să-și înceapă cercetarea de la fapte strict empirice. Fără a reflecta întotdeauna și fidel realitatea, el se situează la limita cu ficțiunea, ca un produs al reconstrucției trecutului în funcție de cerințele prezentului. Dar, pentru că ficțiunea poate fi considerată un „site al memoriei”, cu o deosebită capacitate de a păstra amintirile individuale și colective pe o scară mai largă în timp și spațiu, ea este și un

²⁶ Mali Haimovitch-Hirsh, *op. cit.*

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ Jakob Welisch, *op. cit.*

²⁹ Carl Hirsch, *op. cit.*

dispozitiv puternic în tratamentul unui trecut traumatic: „Vreau să vă spun despre anii copilăriei mele, trebuie să spun despre ei. Ei curg în sângele din venele mele și simt că scriind despre ei mă va ajuta să sting dorința mea de răzbunare și îmi va aduce pace”³⁰.

Este drept că istoriografia se deosebește de literatură, fie ea și memorialistică, prin pretenția de a întreprinde reconstituiri riguroase și o coborâre mai adâncă în trecut, acolo unde memoria individuală nu are acces. Cu toate acestea, copiii și copilăria, ca subiect de anchetă în relația dintre memorie și istorie, rămân o provocare pentru abordarea interdisciplinară și o condiție prealabilă pentru o explorare aprofundată a construcției identitare.

³⁰ Mali Haimovitch-Hirsh, *op. cit.*